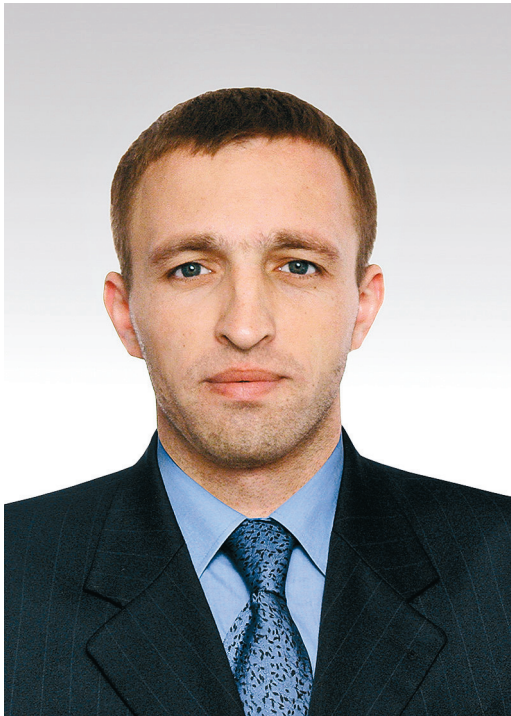

Суб'єктивна сторона складу

злочину посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги

А. В. Решнюк

здобувач кафедри кримінального права та процесу ВНЗ «Національна академія управління»

У статті розглядаються загально-теоретичні положення, які є важливими для з'ясування внутрішньої сторони цього суспільно небезпечного діяння. Пропонується авторське вирішення цієї проблеми, яка актуальна для теорії та практики.

Ключові слова: суб'єктивна сторона складу злочину, вина, мотив, мета, захисник, представник особи.

В статье рассматриваются общетеоретические положения, которые являются важными для уяснения внутренней стороны этого общественно опасного деяния. Предлагается авторское решение этой проблемы, актуальной для теории и практики.

Ключевые слова: субъективная сторона состава преступления, вина, мотив, цель, защитник, представитель лица.

In the article the general theoretic positions which are important for getting a clear idea of of internal side of this publicly dangerous act are examined. Author solution of this problem, topical for a theory and practice.

Keywords: *subjective side of corpus delict, guilt, reason, purpose, defender, representative of person.*

Проблема суб'єктивної сторони злочинів і такого складу злочину, як посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, належить до найменш вивчених. Це свідчить про те, що зазначена проблема є надто актуальною, особливо на сучасному етапі боротьби зі злочинами проти правосуддя і, зокрема, передбаченого ст. 400 КК України.

Указаній проблемі в юридичній літературі приділяли увагу такі вчені, як В. Я. Тацій, С. С. Яценко, П. С. Матишевський, О. Я. Светлов, В. Г. Павлов, А. А. Піонтковський, І. П. Міщук, В. К. Матвійчук, С. А. Тарарухін та ін. Проте невирішеність багатьох аспектів проблеми вимагає розгляду деяких загальнотеоретичних питань в цьому напрямку, без яких подальше дослідження може мати певні труднощі.

Мета нашої статті полягає у з'ясуванні загальнотеоретичних положень проблеми суб'єктивної сторони складу злочину і, зокрема, досліджуваного складу злочину, передбаченого ст. 400 Кримінального кодексу України (далі – КК України).

Під суб'єктивною стороною складу злочину в науці кримінального права розуміють психічне ставлення особи до вчиненого нею суспільно небезпечного діяння, і його наслідків, що характеризуються конкретною формою вини, мотивом і метою злочину [1, с. 115]. Утворюючи психологічний зміст суспільно небезпечного діяння, ця сторона злочину є його внутрішньою (відносно зовнішньої об'єктивної сторони злочи-

ну) стороною – невід'ємною від суб'єкта [1, с. 115]. Невирішеність багатьох питань, що стосуються суб'єктивної сторони аналізованого складу злочину, вимагає розгляду деяких загальних питань цієї проблеми, без яких подальше дослідження може мати певні труднощі та дискусійні моменти. Оскільки поведінка людини, у тому числі й злочинна, є органічною єдністю зовнішньої (фізичної) і внутрішньої (психологічної) сторін, то злочин характеризується з допомогою ознак, що належать не тільки до зовнішньої, але й до внутрішньої сторони діяння. Кожна з цих ознак, у тому числі й ознаки суб'єктивної сторони складу злочину, має бути вичерпно досліджена у випадку застосування кримінально-правової норми (ст. 400 КК України), щоб юридична характеристика вказаної кримінально-правової норми цілком збігалася з її законодавчим описом.

Зазначена вище вимога набуває особливої важливості для застосування ст. 400 КК України, оскільки найменший відступ від принципу законності в цьому питанні може спричинити тяжкі наслідки. Але у практичній діяльності ще зустрічаються непоодинокі випадки застосування за завдання шкідливих наслідків без вини, а також призначення покарання, що не відповідає ступеню вини особи. Ці помилки досудового слідства і суду можуть мати різні чинники: 1) більш складний процес встановлення і доказування ознак суб'єктивної сторони, ніж об'єктивної; 2) відсутність у переважній більшості повного законодавчого опису юридичної характеристики конкретного діяння (зокрема, в ст. 400 КК України); 3) недооцінка значення суб'єктивних ознак і їх поверхове дослідження; 4) вільне тлумачення таких інститутів кримінального права: суб'єктивна сторона, вина, мо-

тив і мета (які не збігаються з їх законодавчим описом) тощо.

Не претендуючи на остаточне вирішення проблем суб'єктивної сторони як кримінально-правового інституту і маючи на увазі обмеження за обсягом роботи, зосередимося лише на вивченні тих із них, що безпосередньо пов'язані з висновками за темою вказаного дослідження. В юридичній літературі суб'єктивна сторона складу злочину і, зокрема, передбаченого ст. 400 КК України, визначається як психічне ставлення особи до вчиненого нею діяння та його наслідків із певною формою вини, мотивом і метою [2, с. 115]. Таким чином, як правильно вказують В. К. Матвійчук і С. А. Тарарухін, однією й тією самою формулою психічного ставлення позначається і частина, і ціле – суб'єктивна сторона й вина [3, с. 5]. Це, на нашу думку, призводить до стирання межі між ними та іншими далекоглядними цілями, а також пов'язано з питанням про зміст суб'єктивної сторони злочину, точніше – про її співвідношення з виною.

Іноді щодо суб'єктивної сторони вказується, що це є психічне ставлення особи до вчиненого нею суспільно небезпечного діяння та до його наслідків, яке характеризується виною, мотивом і метою злочину [4, с. 161]. Однак і таке визначення не повністю обґрунтоване, оскільки психічне ставлення суб'єкта є виною у формі умислу і необережності, а вся суб'єктивна сторона включає в себе не лише названі, а й інші компоненти, зокрема, емоції, що виявляються в злочинній поведінці.

Враховуючи те, що зазначені вище питання залежать від вирішення питання про співвідношення суб'єктивної сторони і вини, коротко розглянемо ці загальнотеоретичні питання з урахуванням обмеженого обсягу статті. З цієї

проблеми висловлені такі основні судження: 1. П. С. Дагель вважає, що вина є внутрішньою, суб'єктивною стороною злочину, психічним ставленням суб'єкта до свого суспільно небезпечного діяння і його наслідків, вираженим в злочині [5, с. 78]. Іншими словами, цей вчений ототожнював суб'єктивну сторону і вина, наголошуючи на тому, що інтелектуально-вольова діяльність людини нерозривно пов'язана з мотивацією й емоційною діяльністю [6, с. 41]. Обґрунтовуючи свою думку, він зазначав, що точка зору, яка обґрунтовує тезу про те, що суб'єктивна сторона не вичерпується виною, а включає в себе поряд з виною мотив і мету злочину, заснована на змішуванні суб'єктивної сторони злочину (вини) і ознак складу злочину, що характеризують цю суб'єктивну сторону (умисел, необережність, мотив, мету, афект, завідомість тощо), а також на змішуванні понять змісту і форми вини [7, с. 123]. В оцінюванні такої позиції слід погодитися з думкою А. І. Рагога: 1) що ця позиція непереконлива з теоретичного погляду і несприятлива – з практичного боку; 2) що ототожнення вини і суб'єктивної сторони не відповідає законодавчій характеристиці вини (закон розглядає вину як родове поняття умислу і необережності й інші психологічні моменти до поняття вини не включає). Законодавець до змісту вини (умислу і необережності) відносить лише свідомість і волю; 3) у трактуванні П. С. Дагеля вина не конкретизована з позицій юридичної характеристики і включення до вини мотиву, мети, емоцій та інших психологічних ознак, коло яких точно не визначено, позбавляє ці ознаки самостійності (хоча в законі таке значення їм нерідко надається); 4) ця концепція логічно непослідовна, оскільки П. С. Дагель, характеризуючи вину, ста-

вив мотив і мету на один рівень з умислом і необережністю, але, аналізуючи останні, він ставить мотив і мету в один ряд не з умислом і необережністю, а вже зі свідомістю і волею (тобто, що це елемент самого умислу); 5) вона суперечить положенням філософії, тому що автор стверджує, що форма вини визначається лише свідомістю і волею, а інші психологічні елементи, за його твердженням, на форму вини не впливають, хоча і входять до змісту вини (форма вини вужча, ніж її зміст) [8, с. 5-8]. Отже, отожднення суб'єктивної сторони і вини є необґрунтованим.

Натомість деякі автори розглядають вину як поняття ширше ніж суб'єктивна сторона. Так, Ю. А. Демидов стверджує, що вина не може зводитися до якогось-небудь елемента злочину чи до умислу й необережності, чи до діяння, взятого з його об'єктивної сторони (вона однаково виражається як в об'єктивній, так і в суб'єктивній сторонах злочину) [9, с. 114]. Г. А. Злобін також стверджує, що вина, яка становить суб'єктивну сторону злочинного діяння, одночасно виступає цілісною характеристикою злочину в усіх його істотних для відповідальності поглядів і що ці властивості вини роблять її необхідною та достатньою підставою кримінальної відповідальності (однаковою мірою протилежним як об'єктивному, так і абстрактно-суб'єктивному інкримінуванню) [10, с. 23].

Виходячи з викладеного вище, Ю. А. Демидов і Г. А. Злобін помилково вважають, що вина не є одним із елементів (ознакою) суб'єктивної сторони, а натомість включає в себе як об'єктивну, так і суб'єктивну сторони злочинного діяння. З цього приводу слід погодитися з думкою А. І. Рарога, що це є не що інше, як відродження концепції «двох вин» Б. С. Утевського, яка не була

сприйнята наукою і судовою практикою [11, с. 439].

Необхідно також погодитися з думкою А. І. Рарога, що такі судження Ю. А. Демидова, Г. А. Злобіна та інших мають під собою ґрунт непорозуміння, що в досудовому слідстві та судовій практиці термін «вина» застосовується у двох значеннях: а) у науці кримінального права поняття вини означає наявність у діянні особи умислу і необережності; б) на практиці про вину говорять як про доказаність факту вчинення злочину конкретною особою [12, с. 15].

У вітчизняній науці кримінального права переважає думка, що психологічний зміст суб'єктивної сторони злочину розкривається за допомогою таких юридичних ознак, як вина, мотив і мета, що характеризують різні форми психологічної активності людини. Ці ознаки пов'язані між собою, але є самостійними психологічними явищами, проте не підміняють одна одну і не переходять одна в іншу та мають різне значення. Проте, все ж таки, слід погодитися з В. К. Матвійчуком та С. А. Тарарухінін, що до суб'єктивної сторони злочину необхідно віднести і таку психологічну ознаку, як емоції, адже вони знайшли законодавче закріплення в КК України [3, с. 6].

Не продовжуючи дискусії з приводу визначення суб'єктивної сторони та вини, вважаємо, що потрібно взяти все істотне з цих визначень і використати в дослідженні суб'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 400 КК України. У цьому аспекті слід зазначити, що ознаки суб'єктивної сторони конкретного складу злочину або називаються в диспозиції статті конкретного складу злочину, або визначаються характером злочинного посягання. Вони мають неоднакове призначення: так, вина є обов'язковою оз-

накою досліджуваного складу злочину. Без неї відсутній склад злочину, а тому не може бути кримінальної відповідальності (ст. 2 Кримінального кодексу України). Такий підхід повністю відповідає нашій кримінально-правовій доктрині, згідно з якою кримінальній відповідальності й покаранню мають підлягати лише винні особи. Проте вина не вичерпує повністю змісту суб'єктивної сторони складу злочину. Вина, як відомо, виражається в психічному ставленні особи до вчиненого злочину у формі умислу й необережності [2, с. 179]. Зміст форми вини розкривається в ст. ст. 24 і 25 КК України. Наука кримінального права розглядає вину особи, яка виявляється в злочині як факт об'єктивної дійсності (тобто як об'єктивну істину), яку мають встановити дізнавач, слідчий, прокурор, суд. При цьому теорія кримінального права України відкидає т. зв. «оціночний» критерій розуміння вини, що був наявний у працях незначної кількості прихильників. Так, вважаючи невдалим визначення поняття вини в традиційному її розумінні, Б. С. Утевський запропонував своє, на його думку, більш вдале визначення, включивши в нього оціночний момент. Його судження про вину як оціночну категорію, що виражена в негативному ставленні судді щодо поведінки підсудного, взято на озброєння практиками і могло б мати негативний вплив на діяльність органів правосуддя.

Методологічною основою пізнання психіки особи до вчиненого нею злочину, зокрема, передбаченого ст. 400 КК України, є критерій її з'ясування через аналіз діяльності особи, яка вчинила злочин. Ось чому суб'єктивна сторона злочину, на наше переконання, має встановлюватися через перелік юридично значущих ознак об'єктивної сторони досліджуваного складу злочину, на основі яких про-

водиться поділ злочинів з формальними або матеріальними складами. Вони, зрозуміло, неоднаково відображаються у свідомості винного. Тому в кримінально-правовій доктрині приділяється значна увага з'ясуванню змісту вини у злочинах із формальним складом, до них належить і злочин, передбачений ст. 400 КК України за ознакою «замах на вбивство захисника чи представника особи або його близьких родичів у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги» (хоча за цією ознакою він є злочином з т. зв. усіченим складом).

Як відомо, із цього питання в науці кримінального права існує дві точки зору. Одні автори, наприклад Н. Д. Дурманов, стверджують, що у злочинах з формальним складом вина виражається в психічному ставленні не тільки до дій, а й до наслідків; інші, наприклад С. В. Складов, переконані, що у формальних складах, де наслідок не є ознакою об'єктивної сторони таких складів злочину, психічне ставлення до нього не впливає на форму вини і кваліфікацію злочинів (тобто в злочинах із формальними складами форма вини визначається психічним ставленням тільки до діяння).

Цілковито поділяємо другу точку зору, тому що вона не ігнорує різницю між матеріальними і формальними складами, що зумовлена їх законодавчою конструкцією.

Виходячи з таких загальних передумов цього дослідження, перейдемо до розгляду суб'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 400 КК України. У зазначеній статті КК України відсутні будь-які вказівки на суб'єктивні ознаки, хоча з певною умовністю таку вказівку можна знайти з інтелектуального моменту умислу щодо соціального статусу потерпілого. Разом з тим структура об'єктивної сторони складу

злочину посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, і його наслідки вказують на те, що цей злочин може вчинятися умисно. Про це нас переконує те, що інтелектуальним моментом умислу винного має охоплюватися спеціальний статус потерпілого, який є захисником чи представником. Проте такої констатації і обґрунтування, на наш погляд, ще не досить. Потрібно ще звернутися до існуючих точок зору стосовно суб'єктивної сторони цього складу злочину.

У літературі з кримінального права існують наступні погляди щодо суб'єктивної сторони цього складу злочину: М. І. Мельник стверджує, що суб'єктивна сторона цього складу злочину характеризується прямим умислом (при цьому інтелектуальним моментом умислу має охоплюватися специфічний соціальний статус потерпілого – це захисник чи представник, особи, що є близькими родичами однієї з цих осіб), а мотивами цього злочину є бажання припинити дії захисника чи представника особи або помста за їх діяльність; М. І. Бажанов зазначає, що суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом (вчиняється виключно у зв'язку з діяльністю потерпілого, пов'язаною з наданням правової допомоги); І. П. Міщук переконаний, що суб'єктивна сторона цього складу злочину характеризується лише прямим умислом; Є. А. Сухарев впевнений, що суб'єктивна сторона цього злочину має подвійну форму вини.

Аналіз існуючих поглядів на суб'єктивну сторону цього складу злочину свідчить, що переважна більшість авторів її правильно відтворюють, окрім позиції Є. А. Сухарева, який схильний до подвійної форми вини для цього складу злочину.

При наданні необхідних рекомендацій для правозастосовних органів стосовно суб'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 400 КК України, необхідно виходити:

1) з опису об'єктивної сторони складу злочину;

2) з поглядів авторів на суб'єктивну сторону цього складу злочину;

3) з ролі мотиву цього складу злочину.

Стосовно опису об'єктивної сторони складу злочину «замах на вбивство захисника чи представника особи або його близьких родичів у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги», то це вже мало своє обґрунтування в цій статті. Відносно ж складу злочину «вбивство захисника чи представника особи або його близьких родичів у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги», то за описом об'єктивної сторони він відноситься до злочинів з матеріальним складом. Але оскільки мотивом цього злочину є помста за таку діяльність, то це свідчить про вчинення цього злочину лише з прямим умислом. Такі висновки підтверджуються проведенням нами опитуванням працівників правоохоронних органів та суддів, що займалися розслідуванням або розглядом у суді справ стосовно злочину, передбаченого ст. 400 КК України, та окремих громадян (93% із 300 опитаних вказали на прямий умисел вчинення цих злочинів).

Таким чином, підсумовуючи викладене вище, можна стверджувати: 1) зміст прямого умислу при посяганні на життя захисника чи представника особи характеризується тим, що суб'єкт усвідомлює, що він вчиняє діяння, спрямоване на позбавлення життя захисника чи представника особи, у зв'язку з діяльністю захисника чи представника та бажає вчинити це діяння; 2) мотивом цього злочину є помста за таку діяльність.

Список використаної літератури

1. Кримінальне право України. Заг. част. : підруч. для студ. юрид. вузів і фак. / П. С. Матишевський, П. П. Андрушко, С. Д. Шапченко та ін. : за ред. П. С. Матишевського, П. П. Андрушка, С. Д. Шапченка. – К. : Юрінком Інтер, 1997. – 512 с.
2. Учебник уголовного права. Общ. часть / С. В. Бородин, В. Н. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнецова и др. : под ред. В. Н. Кудрявцева, А. В. Наумова. – М. : Изд-во «Спартак», 1998. – 412 с.
3. *Матвійчук В. К., Тарарухін С. А.* Суб'єктивна сторона складу злочину : Лекція / В. К. Матвійчук, С. А. Тарарухін. – К. : УАВС, 1994. – 35 с.
4. *Светлов А. Я.* Субъективная сторона преступления / А. Я. Светлов // Уголовное право Украинской ССР на современном этапе : часть общ. – К. : Наукова думка, 1995. – С. 160-168.
5. *Дагель П. С.* Содержание, форма и сущность вины в советском уголовном праве / П. С. Дагель // Правоведение. – 1969. – № 1. – С. 77-79.
6. *Дагель П. С., Котов Д. П.* Субъективная сторона преступления и ее установление / П. С. Дагель. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1974. – 230 с.
7. *Дагель П. С.* Понятие вины в советском уголовном праве / П. С. Дагель // Мат. XIII научной конф. ДВГУ. Ч. IV. – Владивосток, 1968. – С. 121-129.
8. *Рарог А. И.* Субъективная сторона и квалификация преступлений / А. И. Рарог. – М. : ООО «Профобразование», 2001. – 135 с.
9. *Демидов Ю. А.* Социальная ценность и оценка в уголовном праве / Ю. А. Демидов. – М. : Юрид. лит., 1975. – 184 с.
10. *Злобин Г. А.* Виновное вменение в историческом аспекте / Г. А. Злобин // Уголовное право в борьбе с преступностью. – М., 1981. – С. 20-26.
11. *Рарог А. И.* Субъективная сторона преступлений / А. И. Рарог // Полный курс уголовного права : в 5 т. / Под ред. докт. юрид. наук, проф., засл. деятеля науки РФ А. И. Коробеева. – Т. 1 : преступление и наказание. – СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2008. – С. 438-509.
12. *Малков В. П.* Субъективные основания уголовной ответственности / В. П. Малков // Государство и право. – 1995. – № 1. – С. 14-16.